

УДК 327.3(420)

Русанова М. І.,
м. Луганськ

«ОСОБЛИВІ СТОСУНКИ»: ГЕОПОЛІТИЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Стаття присвячена дискусії у британському суспільстві щодо американсько-британського партнерства. Сполучені Штати Америки та Велика Британія були стратегічними партнерами на протязі більшої частини ХХ сторіччя. Але для деяких вчених «особливі стосунки»— це учорашній день. Деякі вважають, що саме ця геополітична концепція має бути вирішальною для сучасної Великої Британії.

Ключові слова: «особливі стосунки», Велика Британія, Сполучені Штати Америки.

Одним з найбільш цікавих геополітичних процесів у сучасному світі є встановлення «особливих стосунків» між країнами. Навіщо незалежним країнам встановлювати відносини, у яких вони мають залежати один від одного та підпорядковувати інтересам свого «особливого друга» зовнішню, а іноді й внутрішню політику, нехтуючи власними.

Влітку 2002 року відомий співак Джордж Майкл опинився в центрі політичного скандалу. У його кліпі на пісню «Shoot the dog» прем'єр-міністр Великої Британії Тоні Блер був змальований в подобі бульдога на повідку у Джорджа Буша. Напевно, так, на думку Джорджа Майкла, виглядали «особливі стосунки» між Великою Британією і Сполученими Штатами Америки.

Терміном «особливі стосунки» ми зобов'язані Уїнстону Черчиллю. Це він вперше використовував його в своїй знаменитій Фултонській промові, яку виголосів у 1946 році. Не розмінюючись на банальності, сер Уїнстон зазначив той факт, що єдина, на його думку, можливість врятувати світ від війни і тиранії — це «братьська асоціація англомовних народів» [1, с. 473]. Прийнято вважати, що саме це і започаткувало «особливі стосунки» Британської співдружності і Сполучених Штатів Америки.

На думку лідера консервативної партії Великої Британії відносини між Британією і Америкою мають дуже давню історію і базуються насамперед на загальному світогляді. «Ми не маємо права

відмовлятися від безстрашного проголошення великих принципів свободи та прав людини, які є загальним надбанням англомовного світу і які через Велику хартію вольностей, Білль про права, Хабеас корпус акт*, суд присяжних і англійське загальне право знайшли прекрасне відображення в американській Декларації незалежності» [1, с. 471].

Черчиль вважав, що відносини між США та Великою Британією постають як «не лише зростання дружби і взаєморозуміння між родинними системами суспільства», але і мають втілення у конкретних заходах, таких як тісні зв'язки між військовими, обмін офіцерами і курсантами військово-технічних коледжів. Це, у свою чергу, відкривало перспективи для подальшого спільногого користування всіма військово-морськими і військово-повітряними базами.

Також у своїй Фултонській промові Сер Уїнстон зауважив, що такі «особливі стосунки» ні в якій мірі не суперечать статуту ООН. Та більше, «такі стосунки, навпаки, є, ймовірно, єдиним засобом, за допомогою якого ця організація зможе знайти статус і силу. «Якщо ми хочемо, аби був такий братський союз, про який я тільки-но говорив, зі всією тією додатковою потужністю і безпекою, які обидві наші країни можуть від нього взяти, давайте зробимо так, щоб ця велика справа стала відомою всюди і зіграла свою роль в зміцненні основ світу» [1, с. 475].

Пізніше ідею «особливих стосунків» сер Уїнстон розвивав у книзі, заголовок якої вже промовисто говорив сам за себе: «Історії англомовних народів». Саме там було сформульовано ідею, що найближчими роками стала основною в зовнішньополітичній доктрині Великої Британії: «Долі двох англомовних народів, що пережили епоху світових воєн, становить єдиною долею» [2, с. 307].

Термін дії цих «особливих стосунків» сер Уїнстон встановлював в 50 років [1, с. 475]. І дійсно, протягом усієї другої половини ХХ століття «особливі відносини» були офіційною зовнішньополітичною доктриною Великої Британії.

«У епоху заплутаних ідей і помилкових посилань я з усією виразністю усвідомила правоту того, що Уїнстон Черчиль сказав у своїй знаменитій промові у Фултоні», — ці слова належать прем'єр-міністрів Великої Британії Маргарет Тетчер. «Залізна леді» британської політики у своїх виступах не раз заявляла, що «справа Америки завжди буде нашою справою», тим самим підкреслюючи, що Велика Британія не має наміру відмовлятися від обраного після Другої світової війни курсу. «Велика Британія знає, чим вона зобов'язана Америці. Ми розуміємо, наскільки близькі наші країни», — пише вона

в своїй книзі «Мистецтво керувати державою». «Розуміння глибинної спільноті цього самого «англомовного світу» і його цінностей необхідне нам зараз як ніколи» [2, с. 43].

Для Тетчер «Америка — це більше, ніж нація, держава або наддержава; саме в цьому і полягає її ідея — ідея, яка трансформувала і продовжує трансформувати всіх нас». І ця унікальна ідея має саме англійські коріння, тому «найближчі союзники Америки, особливо союзники з англомовного світу, повинні розглядати місію Америки як основу для створення своєї власної місії». Так мотивувала свою прихильність «особливим стосункам» голова британського уряду Маргарет Тетчер [3, с. 48].

Її послідовники на посту прем'єр-міністра Великої Британії так само успадкували основні цінності англосаксонської глобалізації. Одним з найбільш вірних прихильників атлантичного курсу та «особливих відносин» був Тоні Блер. У період, коли він був головою британського уряду, країна не лише взяла участь в Іракській війні 2003 р., але й спробувала забезпечити підтримку американським діям серед країн, яких пов'язує з нею колоніальне минуле, таких, наприклад, як Індія та деякі арабські держави. «Велика Британія має бути готова заплатити кров'ю за те, аби укріпити свої особливі стосунки з США» — заявив він. «Британський вплив на Сполучені Штати обмежено, — проголосив він, — і зберегти цей вплив можливо лише в тому випадку, якщо ми підтримуватимемо американців у всіх їхніх ініціативах та уникатимемо критики» [4].

Проте такі райдужні перспективи у відносинах двох країн розділяють далеко не всі. Більшість британських аналітиків передрікають кризу «особливим стосункам» між Великою Британією і США.

Так, англійський історик і експерт Лондонської школи економіки Домінік Лівен вважає, що «особливі стосунки» — це, в першу чергу, близькі стосунки правлячих кіл, які насправді становлять єдину англо-американську еліту. І хоч Сполучені Штати народилися в боротьбі з Британською імперією, але саме завдяки близькості еліт, спільноті політичних систем, прихильності ідеям вільного ринку після Другої світової війни Британія з такою легкістю передала Америці естафету лідерства. «Зважаючи на жахливу напругу і кровопролиття, що супроводжує передачу влади від однієї імперії іншій, — ця передача влади була унікальною, вона була мирною». І багато в чому це було обумовлено все тими ж горезвісними «особливими стосунками» [5, с. 202].

Таке ідеальне взаєморозуміння між США і Великою Британією засноване на спільноті проблем, які їм доводилося долати. Обидві країни були провідними світовими державами, але їхня економічна конкурентоспроможність і міжнародне положення в кінці століття виявилися менш міцними, ніж п'ять десятиліть тому. У обох країнах стривожена громадська думка закликала до змін для підвищення їхньої конкурентоспроможності і «підготовки» до наступного століття.

Вибір саме Америки як «особливого» друга був зроблений Британією ще в 1890-х роках. Причому, з точки зору Лівена, цей вибір було зроблено швидше не разумом, а серцем, тобто британці ґрунтвалися не на геополітичних інтересах, а виходячи з «морального аспекту». «Британська імперія отримала легітимність в очах британців як оплот миру у всьому світі, оплот міжнародного, економічного і політичного порядку, а також англосакської цивілізації, яка повсюдно сприймалася як найкраща». І саме цей чинник став вирішальним у встановленні «особливих стосунків» [5, с. 202].

І те, що цей вибір був зроблений швидше «серцем» показують ті збитки, які принесла ця співпраця: розрив англо-японського альянсу на Далекому Сході (дуже вигідного з точки зору стратегічних цілей Великобританії), неможливість проводити необхідну політику щодо Палестини і Ірландії (через вплив ірландського і єврейського лобі на уряд США).

Більш того, саме Америка прискорила крах Британської імперії: «Американській ідеології, народженій у боротьбі проти імперського правління, імперія завжди залишалася чужою. Перевага американських цінностей у «вільному світі» після 1945 року ослабляла ідеологічні позиції Британської імперії» [5, с. 562]. Що і привело, зрештою, до її краху.

Чи є майбутнє в цих «особливих стосунках»? У цьому питанні позиція Лівена невтішна. «Британія досить маленька і слабка країна, — стверджує Домінік Лівен, — а політичні процеси в Америці вельми жорсткі. Яка їм справа до маленького Тоні Блера?»

Деякі експерти вважають, що «особливі стосунки» зараз повністю залежать від примхи двох лідерів. «Атлантизм Блера, — пише відомий британський історик Ніл Фергюсон, — це «лебедині пісні» особливих стосунків. Для стратегічного партнерства необхідно щось більше, ніж близькість лідерів і взаємний інтерес еліт. Необхідне взаєморозуміння громадян по різні сторони Атлантики» [6]. Цього якраз і не вистачає. Британське суспільство стає все більш європейським.

Ніл Фергюсон в своїй книзі «Британська імперія: уроки для глобальної влади» також розвиває ідею, що саме США зіграли не

останню роль у руйнуванні британської імперії. Вирішальна роль в цьому процесі належала, звичайно, СРСР. Проте і США не перешкоджали цьому, не дуже кваплячись надати своєму найближчому стратегічному союзникові військову допомогу. Основним завданням Сполучених Штатів після Другої світової війни був розпад всіх колишніх імперій. Коли ж «закріти» для США імперії розвалися, то практично весь світ став доступним для найпотужніших американських транснаціональних корпорацій [8].

Таким чином, розваливши всі імперії, США сама стала імперією. Незважаючи на «особливі стосунки», США усуvalа конкурентів. Нехай навіть тих, які вважалися особливо близькими союзниками. «У політиці США дійсно з'являється все більше імперських рис. Їх видно неозброєним оком і в багатьох випадках це не відповідає міжнародному праву та принципам ООН, які свого часу значною мірою розробляли саме Сполучені Штати. Теза про те, що в ім'я виконання своєї місії щодо захисту свободи, демократії і прав людини у всьому світі Америка може бомбити і будь-яку країну, багатьма сприймається без особливого ентузіазму і трактується саме як прояв імперської політики», — відзначає Ніл Фергюсон [8, с. 23].

Свій погляд на «особливі стосунки» існує у Уїла Хаттона (автора книги «Світ, у якому ми живемо», одного з ідеологів лейбористської партії). Він визнає, що ці «особливі стосунки» по суті є дуже штучними і не мають майбутнього. Хаттон визнає, що британські погляди на такі цінності та інститути, як власність, фінансова система і ринкова економіка близче до американських. Проте, з його точки зору, навіть тут близькість Великої Британії і США перебільшується. «Патріціанська традиція торі у відстоюванні єдності нації непогано поєднувалася з визнанням європейської сутності Великобританії і з прийняттям того, що в континентальній Європі назвали б ліберальною, християнсько-демократичною позицією стосовно суспільного договору і до регулювання капіталізму», — пише Уїл Хаттон [9, с. 68].

Близькість Великої Британії і США, особливо у минулому, пояснювалася складним переплетінням не лише практичних причин, але й емоційних. Не випадково, пояснюючи причини встановлення «особливих стосунків» між Великою Британією і США, Хаттон серед безлічі інших чинників надає вирішальну роль союзницьким відносинам в роки Другої світової війни і роль біполлярності, що ставить Велику Британію в залежність від США у сфері безпеки і усвідомлене становище молодшого партнера. Традиції і принципи вдячності, вірності союзникові, що забезпечували безпеку Європи впродовж багатьох десятиліть, і сьогодні є важливою складовою

формування британської зовнішньої політики на американському напрямку. Проте такі принципи вступають в протиріччя з реальністю, яка полягає в тому, що Америка — це, на думку Хаттона, «специфічна цивілізація», інтереси і політика якої не є дзеркальним відображенням британських цінностей. Домінуючий в США консерватизм український заідеологізований; це майже ленінізм — у прагненні наполягати на тому, щоб його принципи були прийняті повсюдно, а незгодні з ними були повалені. Зникнення СРСР з карти світу стало катализатором цієї тенденції [9, 14]. Вочевидь, при всій інерції «особливості» англо-американських зв'язків самовпевненість позиції сили США і часто зверхнє або суто споживче ставлення до своїх союзників, як це було в Афганістані і Іраку, неминуче позначається на взаємовідносинах Великої Британії і Америки. «Велика Британія завжди була і є частиною європейської цивілізації. Фундаментальні відмінності між європейською і американською політичними культурами і соціально-економічними моделями нівелювалися в епоху біполярності фактам існування загального ворога — СРСР. Сьогодні ж дихотомія Європи, що має і власне європейський, і атлантичний вимір, є однією з щонайгостріших проблем в євроатлантичному партнерстві» [10].

Хаттон вважає, що сьогоднішня Європа — це не стільки географічне поняття, скільки певна система суспільних стосунків і збудований на цих стосунках спосіб життя. І Велика Британія є частиною цього способу життя. Тому в «особливих стосунках» немає будь-яких перспектив. Для Британії майбутнім основним напрямом руху є рух до Європейського союзу. «Європейську суть Великої Британії визначає зовсім не географія, а система цінностей, породжена єдиною за своєю суттю історією», — стверджує Хаттон [10]. Географія також пояснює специфіку Великої Британії, яка є продуктом її історичного розвитку, як особливим чином розташованої європейської нації і держави.

Більш того, він вважає, що пошук нової європейської ідентичності має відбуватися в конфронтації з «образом іншого» в особі Сполучених Штатів, що зовсім не сприятиме зміцненню «особливих стосунків» [10].

Із загального пессимістичного погляду на майбутнє «особливих стосунків» виділяється думка Тімоті Гартона Еша — директора Інституту європейських досліджень (Сент-Ентоні коледж, Оксфорд). Його підхід радше психологічний і заснований на відмінності світоглядних установок американців і європейців.

Він визнає, що американці часто відчувають до європейців роздратування, змішане з презирством. Справді, рядові американці зазвичай ставляться до Європи із легкою навмисною байдужістю,

причому демонструють щодо «Старого світу» приголомшливе неузвісство. «Європейці — зануди. Вони слабаки, вередухи і лицеміри; вони роз'єднані, лукаві, вважають себе за миротворців, але іноді показують свій антисемітизм і антиамериканізм. Їхні цінності розчинилися в ледв теплій ванній багатобічної, міждержавної, світської і постмодерністської брехні. Вони витрачають свої євро не на оборону, а на вино, розваги і огидно роздутий загальний добробут. І посміхаються з-за рогу, поки Сполучені Штати роблять всю брудну роботу, прагнучи (для них же, європейців) підтримувати безпеку в світі. Американці ж, навпаки, — сильні, принципові захисники свободи, на голову вище всіх у своєму патріотичному служенні останній у світі достеменно суверенній державі» [11].

«Але не всі європейці однаково погані для американців», — підкреслює Еш. Саме британців зазвичай вважають трохи іншими і інколи віддають їм перевагу. «Американські консерватори часто й зовсім позбавляють британців ганебної принадлежності до «європейців». І більшість британських консерваторів в глибині душі тих, що все ще вважають своїм лідером Маргарет Тетчер, старанно підтримують цю точку зору. Тоні Блера, як і його попередницю Тетчер, а також У. Черчилля у Вашингтоні називали щасливими виключеннями з європейського правила» [11].

Т. Г. Еш погоджується з тим, що така європейська, країна як Британія, мусить повніше залучатися до континентальних структур і сприяти зміцненню в Європі ліберальних цінностей. Але, — зазначає аналітик, — Америка завжди була і залишається в свідомості, а інколи і в серцях європейців, в той час як Британію з нею пов'язують тісні історичні зв'язки і культурні контакти. Тому єдиним реалістичним прогнозом він вважає перспективу спільної євроатлантичної співпраці в розбудові ліберального глобального порядку [11].

Аналіз розвитку «особливих стосунків» у минулому і майбутньому покажує Пол Кеннеді — британський історик і політолог, професор Йельського університету, всесвітньо відомий дослідник військової стратегії, дипломатії і міжнародних відносин, автор книги «Зліт і падіння великих держав». В своїй статті «Трансатлантичні стосунки: три сценарії» він доводить, що «американська еліта ніколи не поділяла відчуття близькості, властивого британцям» [12]. Американських лідерів в першу чергу цікавить думка електорату, і Британія насправді мінімально впливає на ухвалення політичних рішень у США.

Для Кеннеді Велика Британія, яка поділяє загальноєвропейські цінності, є невід'ємною частиною Європи, а «особливі стосунки»

Великої Британії і США — лише частина трансатлантичного союзу Європи і США. А в цих стосунках він бачить небувале до того часу охолодження. Кеннеді стурбований тим, що «глибока тріщина» все більше розриває трансатлантичне співтовариство, і пропонує три альтернативні сценарії розвитку подальших відносин.

Перший — це неухильне погіршення стосунків між США і Європою. Другий — повернення до традиційного трансатлантичного партнерства. Третій сценарій є найбільш складним — Новий та Старий Світи взаємно доповнюють один одного у вирішенні наявних проблем розвитку і кожна зі сторін бере на себе ту частину робіт, яка у ней виходить краще.

Обстоюючи свою думку, Кеннеді наводить досить вагомі аргументи на кшталт тих, що між Європою і Америкою існують нерозв'язні протиріччя в економіці, ідеології, політичній культурі і, найголовніше, — у ставленні до озброєння. «Це протистояння між «культурою війни» (США) і «культурою миру» (Європа)». Таким чином, мотиви для поглиблення трансатлантичного розколу вельми серйозні.

Але і аргументів на користь зближення Кеннеді знайшов досить багато. З точки зору вченого, «наростання протиріч — це багато в чому «заслуга» конкретних політиків. Коли вони разом зі своїми амбіціями підуть з політичної сцени, атмосфера в трансатлантичному співтоваристві розрядиться» [12].

Вирішальну роль в справі зближення Європи і Америки має зіграти поява «нових загроз». «Особливі стосунки» виникли в період холодної війни, коли у наявності був загальний ворог. «Зникнення «клєю» холодної війни стимулювало розбіжність інтересів Америки і Європи, але чому б новим погрозам не згуртувати західні демократії знову?» — вважає Кеннеді. Головною загрозою початку ХХІ століття, на думку вченого, є тероризм на місцевому, регіональному і, можливо, транснаціональному рівні [12].

Зміцненню західного альянсу і відновленню порущених зв'язків сприяють і економічні чинники. «Суперклей» ХХІ століття — це великі транснаціональні корпорації (на кшталт British Petroleum, Ford, IBM та ін.), які одночасно є і американськими, і європейськими. Жоден з фінансово-економічних гравців, які діють на ринку, не потерпить «розколу» в трансатлантичному співтоваристві.

Третій сценарій заснований на розподілі глобальних функцій між потенційними союзниками. В основі майбутніх стосунків має бути взаєморозуміння. Європа і Америка спроможні домовлятися про те, в яких галузях вони можуть співробітничати, а в яких — вирішувати

завдання самостійно. Зокрема їм слід зрозуміти, де і коли одна із сторін має взяти на себе керівництво, а інша — або схвалити її дії, або надати лише мінімальну підтримку, або відверто заперечити, та в будь-якому випадку не завдавати жодних перешкод і не накладати вето.

Таким вбачають, Кеннеді пропонує обом сторонам вести ввічливий діалог і розуміти відносні достоїнства і спільні недоліки. «Час визнати, що Америка і Європа — це різні тварини, які, втім, благополучно співіснують в світовому звіринці і не налаштовані вороже один до одного» [12].

Такими бачать «особливі стосунки» та їхнє майбутнє провідні британські аналітики. Як бачимо, в науковому світі поки немає спільної позиції щодо майбутнього американо-англійського партнерства. Для деяких вчених «особливі стосунки» — це вчорашній день. Інші вважають, що непорозуміння між країнами ще можна залагодити. Треба лише більше старатися. Все це вказує, що дискусії у британському суспільстві навколо цього питання ще тривають. А кліп Джорджа Майкла все ж таки зняли з ефіру — як неполіткоректний.

Література

1. Черчилль Уинстон. Мускулы мира / Уинстон Черчилль. — М., 2009. — 528 с.
2. Черчилль У. История англоговорящих народов / Уинстон Черчилль. — М., 1963. — Т. 4. — С. 307.
3. Тэтчер Маргарет. Искусство управлять государством / Маргарет Тэтчер. — М., 2003. — 504 с.
4. The Economist. 31.12.2004.
5. Доменико Ливен. Российская империя и ее враги с XVI века и до наших дней / Ливен Доменико. — М., 2007. — 688 с.
6. Fergusson N. The Iraq war isolating the US and killing the American-British «special relationship» / N. Fergusson // LA Times. — 10.10.2004.
7. Фергюсон Найл. Британская империя: уроки для глобальной власти / Найл Фергюсон // Космополис. — 2003. — № 3 (5).
8. Ferguson Niall. Empire. How Britain Made the Modern World / Niall Ferguson. — London : Allen Lane, 2003. — 392 р.
9. Хаттон Уилл. Мир, в котором мы живем / Уилл Хаттон ; [пер. с англ. под ред. В. Иноземцева]. — М. : Ладомир, 2004. — 556 с.
10. Хаттон Уилл. Глобализация: однополярный или двуполярный мир / Уилл Хаттон // Россия в глобальной политике. — 2004. — № 3 Июль–Август.
11. Эш Гартон Тимоти. Антиевропейские настроения в Америке / Тимоти Гартон Эш // ProEtContra. — 2003. — Том 8. — № 1. — С. 123–135.
12. Кеннеді Пол. Трансатлантические отношения: три сценария развития / Пол Кеннеді // Россия в глобальной политике. — 2004. — № 1. Январь–Февраль.

Статья посвящена дискуссии в британском обществе относительно американо-британского партнерства. Соединенные штаты Америки и Великобритания были стратегическими партнерами на протяжении большей части XX столетия. Для некоторых ученых «особые отношения» — это вчераший день. Некоторые считают, что именно эта geopolитическая концепция должна быть решающей для современной Великобритании.

Ключевые слова: «особые отношения», Великобритания, Соединенные Штаты Америки.

Paper is devoted to discussions at the British Society for American-British partnership. The United States and Great Britain were strategic partners throughout most of the twentieth century. But for some scientists the «special relationship» — is yesterday. Some believe that this geopolitical concept should be decisive for modern Britain.

Key words: the «special relationship», United Kingdom, United States.

Русанова Марина Ігорівна — докторант кафедри політології та правознавства Луганського національного університету ім. Т. Г. Шевченка, кандидат історичних наук.

Рецензент: проф. Шепелєв М. А.